

یکصد و ده قاعده حقوقی

قسمت اول

دکتر محمد رضا بندرچی
(عضو هیأت علمی دانشگاه)

۱- قاعده ائتمان

متن: «الامین لا یضمن» یا «لیس علی الامین الایمین»
یعنی: امین ضامن نیست. یا بر امین چیزی جز سوگند لازم نیست.
(القواعد الفقهیه، ج ۲، صص ۴ تا ۱۶ - ماده ۶۱۴ و ۶۱۳ قانون مدنی)

*****

۲- قاعده اتلاف

متن: «مَنْ أْتَلَفَ مَالَ الْغَيْرِ فَهُوَ لَهُ ضَامِنٌ»
یعنی: هر کس مال دیگری را تلف کند ضامن آن خواهد بود.
(القواعد الفقهیه، ج ۲، صص ۱۷ تا ۳۹ - ماده ۲۳۸ قانون مدنی)

*****

۳- احترام مال مسلمان

متن: «حُرْمَةُ مَالِ الْمُؤْمِنِ كَحُرْمَةِ دَمِهِ»
(حدیث نبوی)

احکام کلی و اعمال آنها ضروری است و به کمتر نوشته‌ای برمی‌خوریم که اشاره‌ای به این قواعد نداشته باشد. به همین دلیل، در نوشته حاضر سعی شده با رجوع به منابع مهم حقوقی، یکصد و ده قاعده حقوقی که شهرت بیشتری دارند جمع‌آوری شود تا هم در یک مجموعه قابل دسترسی حقوقدانان و قضات باشد و هم وکلا در مدافعات و قضات در احکام به راحتی به آنها استناد کنند.

جهت آسانی کار، این قاعده‌ها در سه بخش جزایی، مدنی و اصولی تقسیم‌بندی شده و در ذیل هر قاعده معنی فارسی و نیز منبع مورد استفاده و در جایی که متن قاعده در قانون هم اعمال شده، آن مواد قانونی هم ذکر شده و چنانچه قاعده‌ای به نام خاصی مشهور است (مثل قاعده ید و...) نام قاعده هم در صدر آن آورده شده است.

الف: قواعد مدنی

یکی از مقوله‌هایی که در فقه و حقوق اسلامی، فصل گسترده‌ای را به خود اختصاص داده، بحث «قواعد فقه» است. یعنی قانون بسیار کلی که منشأ استنباط قوانین محدودتر بوده یا مبنای قوانین متعدد دیگر می‌باشد. البته در حقوق غیرمذهبی، مثل حقوق اروپا نیز چنین مقوله‌ای وجود دارد که از آن به (norme) تعبیر می‌کنند و در حقوق جدید به حکم کلی (بدون توجه به شخص خاص یا مورد خاص) که قابل انطباق بر موارد و نمونه‌های مختلف باشد گفته می‌شود؛ و فرق نمی‌کند که ضمن یک قانون بیان شده (مثل ماده ۳۰ قانون مدنی) یا علمای حقوق آن را بیان کرده باشند یا از بدیهیات عقلی یا عرفی باشد. براساس این قواعد کلی، حقوقدانها و فقها احکام جزئی را به دست آورده و قوانین ما مشحون از این قاعده‌هاست؛ لذا آشنایی حقوقدانها با این

یعنی: مال مؤمن همانند خون وی محترم است. (اصل ۴۶ و ۴۷ قانون اساسی)

*****

۴- قاعده احسان

متن: «مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ» (سوره توبه / ۹۱)

یعنی: آن کس که نسبتاً به میت نزدیکتر است، ارث بردن دورتر از خود را مانع می شود.

(ترمیبولوژی حقوق، ص ۴۲۷، ش ۳۴۰۳ - ماده ۸۶۳ قانون مدنی)

*****

۹- قاعده الزام

*****

یکی از مقوله‌هایی که در فقه و حقوق اسلامی، فصل گسترده‌ای را به خود اختصاص داده، بحث «قواعد فقه» است. یعنی قانون بسیار کلی که منشأ استنباط قوانین محدودتر بوده یا مبنای قوانین متعدد دیگر می باشد

یعنی: بر نیکوکاران، ایرادی نیست.

(دکتر ابوالحسن محمدی، قواعد فقه، ص ۴۱ - ماده ۳۰۶ قانون مدنی - ماده ۵۵ قانون مجازات اسلامی)

*****

۵- قاعده ارشاد

متن: «إِعْلَامُ الْجَاهِلِ عَلَى الْعَالِمِ وَاجِبٌ.»

یعنی: راهنمایی نادان بر دانا واجب است.

*****

۶- قاعده اقدام

متن: «الْأَقْدَامُ مُسْقِطُ الضَّمَانِ.»

یعنی: اقدام انسان در جهت ضرر خود، مسقط ضمان است.

(دکتر محمدی، قواعد فقه، ص ۲۳۵ - ماده ۱۲۱۵ قانون مدنی)

*****

۷- قاعده اقرار عقلا

متن: «إِقْرَارُ الْعُقَلَاءِ عَلَى أَنْفُسِهِمْ جَائِزٌ.»

یعنی: اقرار انسان عاقل به ضرر خود نافذ است.

(تحریرالمجله، ج ۱، ص ۹۹، ش ۶۴ - ماده ۱۲۷۵ قانون مدنی - ماده ۲۰۲ قانون آیین دادرسی مدنی مصوب ۱۳۷۹)

*****

۸- «الْأَقْرَبُ يَمْنَعُ الْأَبْعَدُ»

۱۳- التَّلْفُ فِي زَمَنِ الْخِيَارِ مِنْ مَالٍ مَنْ لَا خِيَارَ لَهُ.

یعنی: تلف شدن مال در زمان خیار، از کیسه آن که حق خیار ندارد محسوب می شود.

(القواعد الفقهیه، ج ۲، صص ۶۲ تا ۸۴ - ماده ۲۸۷ قانون مدنی)

*****

۱۴- قاعده تلف قبل از قبض

متن: «كُلُّ مَبِيعٍ تَلَفَ قَبْلَ قَبْضِهِ فَهُوَ مِنْ مَالِ بَايِعِهِ.»

یعنی: هر مبیعی که قبل از قبض مشتری تلف شود از کیسه فروشنده محسوب خواهد شد.

(القواعد الفقهیه، ج ۲، صص ۶۲ تا ۸۴ - ماده ۲۸۷ قانون مدنی)

*****

۱۵- قاعده حل

متن: «كُلُّ شَيْءٍ كَانَ مُشْتَبَهًا بَيْنَ الْحَلَالِ وَالْحَرَامِ يَحْمِلُ عَلَى الْحَلَالِ.»

یعنی: اگر چیزی مشکوک بین حلال و حرام بود آن را جزء حلال‌ها محسوب می کنیم.

*****

۱۶- الدَّيْنُ مَقْدَمٌ عَلَى الْإِرْثِ.

یعنی: ادای دین، مقدم بر ارث بردن است.

(ماده ۸۶۸ قانون مدنی)

*****

۱۷- الرَّعِيمُ غَارِمٌ. (حدیث نبوی)

یعنی: کفیل باید از عهده مورد کفالت برآید.

(القواعد الفقهیه، ج ۱، ص ۲۴۰ - ماده ۷۴۰ قانون مدنی)

*****

۱۸- قاعده تسلیط

متن: «النَّاسُ مُسْلَطُونَ عَلَى أَمْوَالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ.» (حدیث نبوی)

یعنی: مردم بر جان و مال خویش، سلطه و اختیار دارند.

(ترمیبولوژی حقوقی، ص ۲۵۸، ش ۲۰۸۳ - اصل ۴۶ و ۴۷ قانون اساسی)

*****

متن: «الزُّمُّهُمْ بِمَا الزَّمُوا أَنْفُسَهُمْ.»

یعنی: به هر آنچه که غیر خودتان (پیروان مذاهب اسلامی) ملتزم هستند، شما نیز آنان را ملزم کنید.

(آیه الله خویی، توضیح المسائل، بحث قاعده الزام)

*****

۱۰- «الْبَيْتَةُ عَلَى الْمُدْعَى وَالْيَمِينُ عَلَى مَنْ أَنْكَرَ.»

یعنی: آوردن شاهد بر عهده مدعی و سوگند خوردن بر عهده خواننده است.

(القواعد و الفوائد، ج ۱، قاعده ۱۵۴، ص ۴۱۷ - ماده ۱۲۵۷ و ۱۲۲۵ قانون مدنی - ماده ۱۹۷ و ۲۷۲ قانون آیین دادرسی مدنی)

*****

۱۱- «تَصْدِيقُ الْأَمِينِ فِيمَا اتَّمَنَ عَلَيْهِ.»

یعنی: صاحب مال باید قول امینی را که مال را نزد او امانت گذارده بپذیرد.

*****

۱۲- تعیین

اگر امر دایر بین تعیین و تخیر در انجام وظیفه‌ای شد، اصل بر تعیین است و نیز اگر امر دایر بین حقیقت و مجاز شد، اصل بر حقیقت است.

۳۱- کُلَّمَا كَانَ لَهُ مَنَفَعَةٌ مَحَلَّةٌ مَقْصُودَةٌ تَبِيحُ إِجَارَتَهُ.
یعنی: هر چیزی که دارای منافع حلال مورد نظر باشد اجاره دادنش درست است.
(ماده ۴۶۷ و ۴۶۶ قانون مدنی)

۳۲- قاعده لا ضرر
متن: «لَا ضَرَرَ وَ لَا ضِرَارَ فِي الْإِسْلَامِ»
(حدیث نبوی)
یعنی: حکم ضرری در اسلام وضع نشده است.

(القواعد الفقهیه، ج ۶، صص ۹، ۱۲، ۷۸- اصل ۴۰ و بند ۵ اصل ۴۳ قانون اساسی)

۳۳- لَا ضِمَانَ عَلَى الْمُسْتَعِيرِ.
یعنی: عاریه گیرنده ضامن نیست.
(القواعد الفقهیه، ج ۷ ص ۵ - ماده ۶۴۰ قانون مدنی)

۳۴- الْمَمْنُوعُ شَرْعًا كَالْمَمْتَنِعِ عَقْلًا.
یعنی: چیزی که شرعاً ممنوع است گویا عقلاً هم ممکن نیست.
(تحریر المجله، ص ۴۳)

۲۶- قاعده فراش
متن: «الْوَلَدُ لِلْفَرَّاشِ وَ لِلْمَاهِرِ الْحَجَرُ»
(حدیث نبوی)
یعنی: فرزند به صاحب فراش ملحق است و زانی باید سنگسار شود.

(القواعد الفقهیه، ج ۴، ص ۲۵ - التهذیب، ج ۸، ص ۱۶۸ - ماده ۱۱۵۸ قانون مدنی)

۲۷- قاعده قرعه
متن: «لِكُلِّ أَمْرٍ مَشْكَلٍ قَرْعَةٌ»
یعنی: در هر امر غیر قابل حل باید به قرعه متوسل شد.

(ناصر مکارم شیرازی، القواعد الفقهیه، ج ۲، ص ۱۵۵)

۲۸- كُلُّ رَهْنٍ فَإِنَّهُ غَيْرُ مَضْمُونٍ.
یعنی: در عقد رهن نباید شرط ضمان قرار داد.
(ماده ۷۸۹ قانون مدنی)

۲۹- قاعده لا یضمن
متن: «كُلُّ عَقْدٍ لَا يُضْمَنُ بِصَحِيحِهِ لَا يُضْمَنُ بِفَاسِدِهِ»
یعنی: هر عقدی که صحیح اش ضمان آور نباشد فاسدش هم ضمان آور نیست.

۳۰- كُلُّ عَقْدٍ يُضْمَنُ بِصَحِيحِهِ يُضْمَنُ بِفَاسِدِهِ.
یعنی: هر عقدی که صحیح اش ضمان آور باشد فاسدش هم ضمان آور است.
(سبکی، الاشباه و النظائر، ج ۲، ص ۴۵)

۱۹- قاعده سوق
یعنی: آنچه در بازار و جامعه مسلمانان عرضه می شود پاک و حلال است مگر خلافش ثابت شود.

۲۰- اصل صحت
متن: «حَمَلُ فِعْلِ الْمُسْلِمِ عَلَى الصَّحَّةِ»
یعنی: اعمال شخص مسلمان، محمول بر صحت و درستی می باشد.
(القواعد الفقهیه، ج ۱، ص ۲۳۹)

۲۱- عدل و انصاف
یعنی: اگر در تعلق مالی به یکی از دو نفر مردد باشیم بین آن دو بالمناصفه تقسیم می شود.

۲۲- عَدَمُ سَمَاعِ الْإِنْكَارِ بَعْدَ الْإِقْرَارِ.
یعنی: انکار پس از اقرار، مسموع نیست.
(ماده ۱۲۷۷ قانون مدنی)

۲۳- قاعده تبعیت عقد از قصد
متن: «الْمَقُودُ تَابِعَةٌ لِلْقُصُودِ»
یعنی: عقدها تابع قصدهای متعاقدین است.

(القواعد الفقهیه، ج ۴، ص ۲۱۲ - ماده ۱۹۱ و ۱۹۴ قانون مدنی)

۲۴- قاعده علی الید
متن: «عَلَى الْيَدِ مَا آخَذَتْ حَتَّى تُؤَدِّيَهُ»
یعنی: بر صاحب ید است تا آنچه را که گرفته به ذی حقش تحویل دهد.

(القواعد الفقهیه، ج ۴، ص ۲۱ - ماده ۳۰۸ قانون مدنی)

۲۵- قاعده غرور
متن: «الْمَغْرُورُ يَرْجِعُ عَلَى مَنْ غَرَّهُ»
یعنی: فریب خورده به کسی که فریبش داده مراجعه می کند (تا خسارت بگیرد)
(القواعد الفقهیه، ج ۱، ص ۲۲۵)

قاعده سوق یعنی، آنچه که در بازار و جامعه مسلمانان عرضه می شود پاک و حلال است مگر اینکه خلافش ثابت شود

۳۵- لَا مَسَامَحَةَ فِي التَّحْدِيدَاتِ.
یعنی: چیزهایی که شرعاً اندازه خاصی دارند (آب گر، مقدار سفر، بلوغ و...) قابل مسامحه از جهت کم و زیاد شدن نیستند.

۳۶- لَا مِيرَاثَ لِلْقَاتِلِ.
یعنی: قاتل از ارث مورث، محروم است.
(ماده ۸۸۰ قانون مدنی)

۳۵- لَا مَسَامَحَةَ فِي التَّحْدِيدَاتِ.
یعنی: چیزهایی که شرعاً اندازه خاصی دارند (آب گر، مقدار سفر، بلوغ و...) قابل مسامحه از جهت کم و زیاد شدن نیستند.

۳۰- كُلُّ عَقْدٍ يُضْمَنُ بِصَحِيحِهِ يُضْمَنُ بِفَاسِدِهِ.
یعنی: هر عقدی که صحیح اش ضمان آور باشد فاسدش هم ضمان آور است.
(سبکی، الاشباه و النظائر، ج ۲، ص ۴۵)

مکلف شود.

(دانشنامه حقوقی، ج ۳، ص ۱۴۴ به بعد - ماده ۱۱۳۰ قانون مدنی)

*****

۴۵- **وَجُوبُ اِعْلَامِ الْجَاهِلِ فِيمَا يُعْطَى.**
یعنی: اگر کسی چیزی را که خطرناک است به دیگری که جاهل بر آن است بدهد، باید او را از آن خطر آگاه کند و گرنه ضامن است.

*****

۴۶- **وَجُوبُ التَّخْلِيفِ بَيْنَ الْمَالِ وَمَلِكِهِ**
یعنی: باید موانع تملک و سلطه مشتری بر مبیع را برطرف کند.
(ماده ۳۶۲ قانون مدنی)

*****

۴۷- **وَجُوبُ دَفْعِ الضَّرَرِ الْمُحْتَمَلِ.**
یعنی: دفع ضرر احتمالی واجب است (و نیز دفع افسد به فاسد جایز است)
*****

۴۸- **لَوْ قَفَّ حَسْبُ مَا يُوقَفُهَا اَهْلُهَا.**
یعنی: وقفها بر اساس آنچه واقفین معین کرده اند عمل می شود.
(مستدرک الوسائل، ج ۲، ص ۵۱۱ - ماده ۶۱ قانون مدنی)

*****

۴۹- **يَحْرُمُ مِنَ الرِّضَاعِ مَا يَحْرُمُ مِنَ النَّسَبِ.**

یعنی: هر آنچه که بر اثر خویشاوندی نسبی حرام است، بر اثر خویشاوندی رضاعی هم حرام خواهد بود.
(وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۲۸۰ - ماده ۱۰۴۶ قانون مدنی)

*****

۵۰- **الزَّرْعُ لِلزَّارِعِ وَ لَوْ كَانَ غَاصِبًا.**
یعنی: زراعت و کشت از آن زارع است ولو در زمین غصبی باشد. (ماده ۳۳ قانون مدنی)

*****

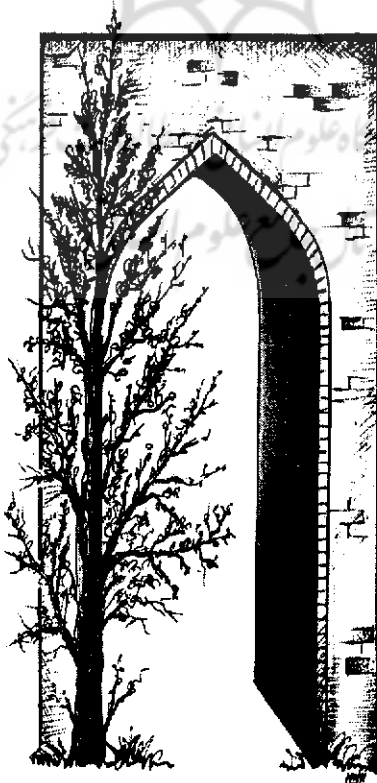
ادامه دارد.....

وَجُوبُ اِعْلَامِ الْجَاهِلِ فِيمَا يُعْطَى.

یعنی: اگر کسی چیزی را که خطرناک است به دیگری که جاهل بر آن است بدهد، باید او را از آن خطر آگاه کند و گرنه ضامن است

*****

۴۴- **قَاعِدَةُ نَفْيِ عَسْرٍ وَ حَرَجٍ**
متن: «وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ» (حج/۷۸) ترجمه: و خداوند در دین کار سنگین و سختی بر شما قرار نداد.
یعنی: هیچ حکمی نباید موجب عسر و حرج

۳۷- **اصِل لَزُومِ**

متن: «الْأَصْلُ فِي الْعُقُودِ لَزُومٌ»
یعنی: اصل در عقدها لزوم آنهاست (مگر خلافت ثابت شود)
(القواعد الفقهیه، ج ۴، ص ۱۶۳ - ماده ۲۱۹ قانون مدنی)

*****

۳۸- **مَنْ أَحْبَبَ أَرْضًا فَهِيَ لَهُ.**
یعنی: هر کس که زمینی را احیا کند از آن اوست.
(مواد ۱۴۰، ۱۴۱ و ۱۴۳ قانون مدنی)

*****

۳۹- **مَنْ اسْتَخْرَجَ مَاءً فَهِيَ لَهُ.**
یعنی: هر کس که آبی را استخراج کند از آن اوست. (ماده ۱۵۰ قانون مدنی)

*****

۴۰- **مَنْ حَارَ مَلِكًا.**
یعنی: هر کس که حیات ملک را نماید مالک آن خواهد شد.
(مواد ۱۴۲ و ۱۴۳ قانون مدنی)

*****

۴۱- **قَاعِدَةُ مَنْ مَلِكًا.**
متن: «مَنْ مَلِكٌ شَيْئًا مَلِكٌ الْاِقْرَارِ بِهِ.»
یعنی: هر که مالک چیزی شد می تواند به آن نیز اقرار نماید.
(القواعد الفقهیه، ج ۱، ص ۷۸)

*****

۴۲- **مَنْ لَهُ الْغَنَمُ فَعَلَيْهِ الْعَرْمُ.**
یعنی: آن که منافع را می برد، زیان را هم باید تحمل کند. (تحریر المجله، ص ۵۶)

*****

۴۳- **نَفْيِ سَبِيلٍ**
متن: «وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا» (نساء / ۱۴۱)
یعنی: و خداوند هرگز کافران را بر مومنان تسلطی نداده است.

(القواعد الفقهیه، ج ۱، ص ۱۵۷ - اصول ۸۱، ۸۲، ۱۵۳، بند ۵ اصل ۳ و بند ۸ اصل ۴۳ قانون اساسی)